

## ІСЛАМСЬКИЙ СУФІЗМ І “НЕОСУФІЗМ” У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Сьогодні дослідники ісламу стикаються із вельми цікавою ситуацією: у той час, як в традиційних ісламських суспільствах суфізм частково втратив своє значення, порівняно із ХІХ – першою третиною ХХ століття, хоча й можна говорити про відродження суфізму в окремих регіонах ісламського світу, зокрема на Індо-Пакистанському субконтиненті і в республіканській Туреччині, ми водночас спостерігаємо за своєрідною експансією суфізму на Захід, насамперед до країн Європи, США, Канади та Австралії. Цікаво, що в європейських країнах, населення яких традиційно сповідає іслам, суфійські тарікати мають досить значне поширення. Зокрема це стосується Албанії, а також Боснії та Герцеговини, Македонії тощо.

Водночас слід зазначити, що діяльність суфійських тарікатів у Західній Європі не знайшла належного висвітлення у науковій літературі. Незважаючи на низку праць, що з'явилися протягом останніх 10 років, багато питань ще й досі залишаються поза увагою дослідників. Зокрема, окремого розгляду вимагають причини поширення діяльності суфійських тарікатів на країни Заходу, характер, соціальний та національний склад цих рухів, доктринальні особливості.

Серед вищезгаданих робіт слід назвати статтю англійського релігієзнавця Ендрю Ролісона “Історія західного суфізму”, яка пізніше увійшла до монографії, присвяченій західним вчителям орієнтальних культур. [Rawlinson A. The Book of Enlightened Masters: Western Teachers in Eastern Traditions. - Chicago and La Salle, 1997.] Ця важлива і цінна праця, нажаль, зосереджується на діяльності тарікатів в контексті західної культури, зокрема на появі шейхів – вихідців з західних країн. Водночас автор схиляється до розгляду суфізму як своєрідної “психотехніки”, що не дозволяє йому чітко розмежувати ісламські та неісламські групи.

Дуже важливим, з огляду на тему нашої праці, є дослідницький проект під керівництвом професора Бірмінгемського університету Йоргена Нільсена, завершений у

\* К. філос. н., вчений секретар Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

2001 році. Цей проект присвячено дослідженню діяльності гілки тарікату накшбандія, очолюваної шейхом Назімом аль-Кубрісі аль-Хаккані в Європі, США, на Кавказі, Балканах, на Близькому Сході і у Південно-Східній та Південній Азії. В дослідженні зазначається, зокрема, що цей тарікат досяг значних успіхів у наверненні на іслам європейців, зокрема з поміж представників середнього класу, а також, що структурно він нагадує скоріше ісламську партію, ніж традиційний тарікат, відзначається значна соціальна та політична активність цього тарікату. [Ethnicity, Politics and Transnational Islam: A Study of an International Sufi Order. - [http:// artsweb.bham.ac.uk/mdraper/transnatsufi](http://artsweb.bham.ac.uk/mdraper/transnatsufi)]

Також слід згадати працю американського дослідника Карла Ернста „Суфізм, Іслам і глобалізація в сучасному світі”. Ернст зазначає, що сьогодні суфізм намагається пристосуватися до викликів сучасності, зокрема глобалізації, секуляризації, вестерналізації, з одного боку, і фундаменталізму, з іншого. [Ernst C.W. Sufism, Islam, and Globalization in the Contemporary World: Methodological Reflections on a Changing Field of Study. - <http://www.unc.edu/%7Ecernst/articles/global.doc>] Незважаючи на спробу маргіналізації суфізму з боку західних орієнталістів і реформаторів-салафітів, суфізм, на думку Ернста, продовжує зберігати вагому присутність в релігійному, культурному і політичному житті мусульманських спільнот на Сході і Заході.

Серед останніх робіт, присвячених даній проблемі, також слід назвати збірку статей “Суфізм в Європі та Північній Америці” під редакцією Девіда Вестерлунда. [Sufism in Europe and North America. - Routledge Curzon, New York, 2004.]

Це наше дослідження не претендує на те, що може повною мірою відповісти на всі питання, пов’язані із діяльністю суфійських тарікатів у Європі. Його метою є представити основні тенденції розвитку суфійських груп та рухів, зокрема, формування нових типів організаційного оформлення суфізму й означити орієнтири подальшого дослідження даної проблематики. Водночас, навіть у такому ракурсі, дана проблематика є досить широкою, щоб уміститися всеціло в рамках однієї статті. Тому у даній праці ми зосереджуємося насамперед на діяльності тих груп, які декларують свою приналежність до ісламу, розглядаючи інші групи, що розглядають суфізм у відриві від ісламу лише тією мірою, якою це потрібне для вирішення основного завдання праці. Водночас слід зазначити, що під терміном “неосуфійські” ми розуміємо ісламські

рухи, які пов'язані із суфізмом. Вони виникли у країнах Західної Європи та об'єднують здебільшого європейців, які навернулися на іслам.

Як зазначалося вище, незважаючи на обмеження ролі орденів у ісламських країнах та відхід певних прошарків інтелектуальної еліти у цих країнах від релігійних традицій, криза ідентичності широких верств населення, що мала місце внаслідок поширення процесів прискореної модернізації у цих країнах, призвела до відродження та посилення активності суфійських братств у 70-ті роки, що знаходили своїх adeptів як з-поміж числа новоприбулих мешканців міст, так і серед традиційно налаштованої інтелігенції.

Таким чином, суфізм продовжує відігравати значну суспільно-політичну роль у таких країнах як, наприклад, Єгипет чи Пакистан. У той же час світська влада намагалася використати авторитет суфійських братств з метою зміцнення державної ідеології та залучення на свій бік широких верств населення. Яскравим прикладом суспільно-політичної значущості суфійських орденів є їх зрощування з політичними партіями у таких країнах, як Сенегал (рух мурідун) та Судан. Також слід згадати рух сенуситів в Лівії, починаючи з кінця XIX століття до встановлення режиму Каддафі. Можна сказати, що партії у цих регіонах репрезентують суфійські тарікати на полі політики.

Сьогодні в різних ісламських країнах існують різні думки щодо статусу суфізму та його відношення до традиційних релігійно-правових пккл. Деякі ісламські вчені, наприклад, ваххабізм заперечують більшість суфійських практик (скажімо, вшанування святих) як неісламських за своєю природою. Головний аргумент противників суфізму полягає у тому, що, мовляв, за часів Пророка та сподвижників тарікату, тобто суфійського шляху, не було. Слід зазначити, що подібна тотальна критика суфізму є явищем сучасним. Раніше навіть такі яскраві опоненти суфізму як імам Ібн-Тамі'я критикували окремі явища та течії притаманні йому, зокрема доктрину Ібн-Арабі, а такі видатні поборники чистоти ісламу як Ахмад Сірхінді (Імам Раббані) та Халід Багдаді самі були шейхами тарікату Накшбанді'я.

Проте значна частина духовних та правових авторитетів мусульманського світу відзначають суто ісламський характер суфізму. Так, за визначенням *факіха* Абд аль-Халіма Махмуда з найавторитетнішого ісламського університету Аль-Азхар у Каїрі, суфізм існує з часу виникнення ісламу та полягає у чистоті й

відвертості перед Богом. [Детальніше про традиційний погляд на походження та роль суфізма у ісламі див.: Абдуль-Кадыр Иса Истина суфізма. – М., 2004.] Також і суфійські генеалогії виводять суфізм від часів Пророка, праведних халіфів та сподвижників. Водночас, історичним фактом є те, що суфізм виник наприкінці II - початку III століття хіджри в Басрі, Багдаді та Хорасані.

Щоб підвести підсумки цій дискусії, слід зазначити, що ми вважаємо суфізм інновацією, проте такою, що не суперечить основним положенням ісламу. За визначення суфізму, яке ми вважаємо вірним, можна взяти цитату з “Мукаддіма” Ібн-Хальдуна: “Суфізм – це одна з шариатських наук, що виникли після Пророка. Її основою є відродження шляху праведних попередників з нашої умми, таких як сахаби, табіїни та їх послідовники. Його стрижнем є стійкість у поклонінні, оберненість до Аллаха, відірваність від світських спокус та всього, за чим гониться більшість людей - від влади, багатства, насолод”. [Цит за: Абдуль-Кадыр Иса. Истина суфізма. – С.13-14.] Ми усвідомлюємо той факт, що духовна традиція ісламу не обмжується лише суфізмом, проте, суфізм не був і не є винятково езотеричним культом, відкритим для вузького кола adeptів, а становив широкий суспільний рух, що охоплював різні верстви населення в ісламських країнах.

Повертаючись до основної теми даного дослідження, слід зазначити, що зацікавленість суфізмом на Заході виникла досить давно. Насамперед, це було пов'язане із діяльністю дослідників-орієнталістів. Серед перших слід згадати Є.Брауна, [Browne, E. G. A Year Amongst the Persians. Cambridge, 1927.] Р.Ніколсона, [Nickolson R. Studies in Islamic mysticism. - Richmond, 1994.] А.Арбеппі. [Arberry A.J. Sufism: An Account of the Mystics of Islam. – L., 1950] Водночас широкому загальному читачів стали доступні праці Фарідаддіна Аттара та Ібн-Арабі, Азізоддіна Насаді, Абдельрахмана Джамі, Махмуда Шабустарі, та інших суфійських авторів. Західна громадськість також мала змогу безпосередньо познайомитися із творчістю ісламських вчених, що сповідували суфізм, зокрема таких, як Мір Казвіні та Мір Валіуддін.

Але справжній “сплеск” інтересу до суфізму мав місце після Першої Світової війни і був пов'язаний, з одного боку, із діяльністю Інаят Хана, а з іншого – з ім'ям Рене Генона. Перший, як відомо, був індійським музикантом та декларував свою приналежність до таркату чипті. У той же час, власне Інаят Хан, який вчив, що суфізм є “містичною суттю” всіх релігій, вважається

засновником першої квазі-суфійської групи на Заході. У свою чергу, Рене Генон після навернення на іслам став мюридом однієї з гілок тарікату шазілія. Пізніше до ісламу і суфізму (до різних гілок тарікату шазілія) приєдналися інші представники традиціоналістського руху – Фрютоф Шуон, Тітус Буркхарт, Мишель Вальсан, Маргін Лінгз.

Другим етапом розвитку суфізму на Заході пов'язане із імміграцією з мусульманських країн до Західної Європи після II Світової війни. Насамперед це стосується Великобританії, куди після відділення колоній переїхало багато іммігрантів з Пакистану, Індії, Бангладеш, які принесли із собою сюди місцеві традиції, ключовим складовою яких був суфізм. Подібні тенденції, хоча й у меншому обсязі, можна було спостерігати в 60-70-ті роки у Франції та Німеччині.

Сьогодні існують різні форми діяльності суфійських тарікатів у Західній Європі, зокрема:

- Створення вірдових груп в межах локальних мусульманських громад особою, яка має дозвіл від шейха вести колективний зікр. Деякі також можуть мати дозвіл набирати учнів. Найчастіше до цих груп належать переважно етнічні мусульмани, вихідці із країн Північно-Східної Азії та Магрибу.
- Заснування осередків суфійських тарікатів у країнах Західної Європи (наприклад нахшбандія). У цьому випадку, діяльність такого осередку супроводжується більш активною інформаційною кампанією. Вони активно використовують Інтернет та інші засоби комунікації, що допомагає залучити до тарікатів навернених на Іслам мешканців європейських країн. Дуже часто, каліфа, тобто представник шейха, сам може бути європейцем;
- Перенесення центру тарікату і основної діяльності до країн Західної Європи (нематолахія). У цьому випадку збільшується кількість осередків тарікату у країнах Західної Європи, до їхніх лав тарікатів вступає багато європейців. Однак дуже часто у діяльності окремих осередків значну роль відіграє те, що в суфізмі називається “полюванням на мюридів”. У цьому випадку адептами тарікатів стають люди які або приймають іслам суто формально або ж фактично відірвані від життя локальних мусульманських спільнот. Це дуже часто призводить до “розмивання” доктринальної та культової основи діяльності подібних тарікатів, їх сепарації від решти

мусульман та фактичного перетворення на квазі-суфійські групи;

- Створення ісламських неосуфійських рухів, що апелюють до суфійської традиції. Водночас подібні рухи не зупиняються лиш на традиційних для тарікатів завданнях – духовному вихованні мюридів, але зосереджуються й на соціальних, економічних та політичних проблемах, актуальних для ісламської спільноти загалом, і, зокрема, для локальних ісламських спільнот в країнах Західної Європи. При цьому члени даних рухів водночас належать до традиційних тарікатів.
- Також слід згадати квазі-суфійські групи, що ґрунтуються на синкретичному підході до суфізму у дусі “Нью-Фідж”, так званий “універсальний суфізм”, який намагається зробити з цього явища “універсальну релігію любові”, містичну квінтесенцію релігій, або ж релігійне підґрунтя екологізму, фемінізму. Найбільш відомими представниками такої течії “Міжнародний Суфійський орден” пов’язаний із ім’ям Інаят Хана, а також група Ідріс Шаха.

Серед традиційних суфійських тарікатів сьогодні в Європі найбільш поширеними є шазілія та її відгалуження бурханія, накшбандія, шиїтський тарікат нематолахія, тіджанія. Ми маємо намір зупинитися на двох з них, а саме – накшбандія та нематолахія.

Перший тарікат в Західній Європі представлено різними гілками. Зокрема, в Великій Британії існують декілька відгалужень тарікату накшбандія-муджаддія, засновані шейхами, що походять з Пакистану та Індії: накшбандія муджаддія асламія, центр заснований шейхом Мухаммадом Асламом Сахібом в містах Кіглі та Лютгоні; школа суфізму в Лондоні, пов’язана із індійським шейхом тарікату накшбандія-муджаддія Хазратом Азадом Расулом. Перший з них об’єднує здебільшого вихідців з Пакистану, у той час як другий – європейців, що навернулися на іслам. Слід зазначити, що сам шейх Хазрат Азад Расул був народжений в індуїзмі. Також слід згадати групу, яку очолює Джон Росс (шейх Абдуллах Сіпп-Дан аль-Джамаль). У 1964 році він був посвячений у тарікат накшбандія у Туреччині. Після повернення до Великобританії він створив суфійський центр у Лондоні. Серед його послідовників більшість становлять європейці. З тарікатом

накшбандія пов'язаний також ісламський університет Хіджаз коледж, розташований у місті Нунтаун.

Проте найбільш впливовою у Великобританії та Європі загалом є гілка Накшбандія-Хакканія, яку очолов шейх Назім аль-Кубрісі аль-Хаккані, що мешкає у Північному Кіпрі. Ця гілка веде своє походження від дагестанського шейха Абдуллаха аль-Фаїза ад-Дагестані. Сьогодні центри тарікату існують в багатьох країнах Європи, Північної та Південної Америки, Близького Сходу, Південної та Південно-Східної Азії.

В Британії, починаючи з 1974 року, було засновано багато осередків, які об'єднують послідовників Шейха Назіма в різних містах. Ці центри мають різний етнічний склад: в одних з них домінують представники етнічних меншин, а інші, натомість, складаються з мусульман-неофітів. [Ethnicity, Politics and Transnational Islam: A Study of an International Sufi Order.- <http://artsweb.bham.ac.uk/mdraper/transnatsufi>]

Тарікат активно використовує сучасні ЗМІ, зокрема Інтернет, займається широкою видавничою діяльністю. Мюридам регулярно розсилаються сохбети шейха Назіма. Сам шейх Назім та його каліфа в США шейх Хішам Каббані часто висловлюються в ЗМІ з приводу злободенних проблем сучасності. При цьому їх позиція викликає критику з боку деяких мусульманських діячів. Загалом, як зазначають дослідники, це тарікат є транснаціональною спільнотою, яка об'єднується довкола духовного лідера - імама тарікату шейха Назіма, при чому його локальні осередки користуються значною автономією.

Інший поширений у європейських країнах тарікат – шиїтське братство нематолахія, яке після ісламської революції в Ірані у 1978-1979 році перенесло центр своєї активності на Захід. Головою - кутб тарікату сьогодні є доктор Джавад Нурбакш.

Ще перед революцією Джавад Нурбакш розгорнув активну діяльність в Ірані, що дозволило залучити до тарікату представників вищих верств іранського суспільства та створити розгалужену мережу осередків в Ірані. [Жньш А.Д. Мусульманський мистицизм. - М.-СПб, 2004. – С. 279] Після того, як Джавад Нурбакш та багато його послідовників, серед яких були представники іранської знаті, близькі до шахської родини, були змушені покинути Іран, вони знайшли притулок в країнах Західної Європи, насамперед у Великобританії, Франції та Німеччині. Слід зазначити, що сам Джавад Нурбакш раніше навчався у Франції.

Тарікат нематолахія під розгорнув активну місіонерську діяльність на Заході і невдовзі осередки тарікату з'явилися у Великобританії, Франції, Німеччині, США та інших країнах. Поширенню тарікату сприяє письменницький талант Джавада Нурбакша, який є автором багатьох праць, перекладених різними мовами, присвячених різним аспектам суфізму та активна місіонерська діяльність його представників. Джавад Нурбакш живе в маєтку біля Оксфорду, а центром тарікату є ханака у Лондоні, якою керує його син Аліреза Нурбакш.

Серед мюридів тарікату значну частину складають іммігранти з Ірану та їх нащадки. Не мало також і європейців, серед яких багато студентської молоді. Тарікат активно займається видавничою та просвітницькою діяльністю. Основою його духовної практики є індивідуальний зікр и колективне сема.

Водночас, з огляду на те, що тарікату залучається багато нових членів, в деяких локальних осередках не завжди строго дотримуються шаріату, хоча умовою вступу до тарікату є прийняття ісламу, а сам Джавад Нурбакш у своїх працях наголошує на суто ісламському характері суфізму. Цей фактор, а також те, що нематолахія є шиїтським тарікатом, а, як відомо, багато шиїтських улемів критикують суфізм і особливо його організаційні форми – тарікати, призводить до його відокремлення як від шиїтської громади у Західній Європі, яка знаходиться під впливом Аятоли Сістані, так і від суннітських спільнот.

Одним з рухів, які можна віднести до “неосуфійських” є рух “Мурабітун”, заснований 30 років тому британським актором та праворадикальним активістом Яном Далласом (шейх Абделькадір ас-Суфі аль-Мурабіт). Він належить до малікітського мазхабу і тарікату шазілія-даркавія. Ян Даллас отримав посвячення у 1973 році від мороканського шейха Мухаммада Ібн аль-Хабіба, який зробив його своїм представником (мукаддімом) на Заході, та шейха Мухаммада аль-Фатурі Хумадаха. До цього руху належить також відомий британський юрист, голова Асоціації мусульманських правників Великобританії Ахмад Томсон. Загалом, цей рух об'єднує європейців та американців, які прийняли іслам.

Головним завданням цього руху є піднесення політичної ролі ісламу на Заході та об'єднання мусульманської спільноти перед загрозами з боку західної цивілізації. Пафос праць шейха Абделькадіра подекуди нагадує праці традиціоналістів, однак, на противагу до ескапістської позиції останніх, він обстоює

необхідність активної соціальної та політичної діяльності з метою поширення ісламу та боротьби проти глобального капіталізму. Інший відомий діяч руху „Мурабітун“, Умар Ібрагім Вадільо розробляє проблеми, пов'язані із ісламською економікою, зокрема він обґрунтовує необхідність переходу на єдину для ісламських країн валюту – золотий динар, яка зможе підірвати монополію долару США на світових ринках. Слід зазначити, що цю ідею підтримав Мохатхір Мухаммад, колишній прем'єр-міністр Малайзії, один із популярних в ісламському світі політиків.

Загалом, характеризуючи організаційні форми та діяльність тарікатів у країнах Західної Європи, можна зауважити наступне.

По-перше, традиційні тарікати адаптують для своїх цілей нові форми діяльності. Окрім колективних зікрів, сема та інших релігійних практик, імами тарікатів та їх представники виступають з публічними лекціями в університетах, організуються семінари, конференції, концерти. Тарікати фінансують дослідницькі проекти, займаються видавничою діяльністю, здійснюють активну інформаційну експансію в Інтернеті.

По-друге, тарікати використовують наявні в західних країнах форми колективної організації. Наприклад, у Польщі послідовники Хазрата Азада Расула організують літні табори для тих, хто цікавиться суфізмом, на зразок “оазисів молитви”, які організує католицька церква.

Слід зауважити, що традиційні тарікати засвідчують ісламський характер суфізму та суфійських практик. Що стосується залучення нових мюридів, то умовою вступу до тарікату є прийняття ісламу, причому до колективних практик допускаються лише мюриди. В деяких тарікатах допускається участь в окремих ритуалах мусульман й навіть немусульман, що цікавляться суфізмом. Вважається, що це сприятиме наверненню останніх на іслам. Водночас серед таких осіб трапляються багато шукачів східної “містичної екзотики”, що, на нашу думку може нести певну загрозу ісламській ідентичності тарікатів. Самоусунення тарікатів від життя локальних мусульманських спільнот призводить до їх деградації.

Як зазначалося вище, етнічний склад тарікатів є неоднорідним і залежить від їх характеру. Хоча значну частину мюридів складають вихідці з ісламських країн, зростає кількість європейців, котрі стають мусульманами і приймають посвячення у той чи

інший тарікат. Водночас, слід зауважити, що найближче оточення імамів тарікатів, як правило, складають вихідці з ісламських країн.

На завершення слід зазначити, що суфізм сьогодні становить велими значущий фактор у розвитку ісламу у Західній Європі, без якого не можна зрозуміти його характер. І подібно тому, як колись у Туреччині, Пакистані та Індонезії суфізм слугував збереженню ісламської ідентичності населення великих міст перед лицем прозахідної модернізації, сьогодні він дуже часто виконує подібну функцію по відношенню до мусульманських спільнот у країнах Західної Європи. Тому спроби протиставити “фундаменталізм” традиціоналізм з одного боку і суфізм, начебто “відкритий західним ліберальним цінностям”, які мають місце в деяких матеріалах у ЗМІ лише дискредитують суфізм і підсилюють позиції радикалів, що його відкидають.